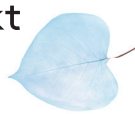

Korine van Veldhuijsen

AAN HET STERFBED

Naasten vertellen over een overlijden
dat hen diep heeft geraakt

Korine van Veldhuijsen

AAN HET STERFBED

Naasten vertellen over een overlijden
dat hen diep heeft geraakt

Eerste druk

AnkhHermes

INHOUD

Voorwoord door Ineke Koedam, initiatiefnemer Landelijk
Expertisecentrum Sterven 9

Inleiding 13

Z-verpleegkundige Afina Steller: Het liefst lag Romke op het
bankje voor het huis 17

Saskia Kok over haar vader: Hij stuurde zijn
stervensmoment 21

Toon Kuppen over zijn vrouw: Komt Sjaan opeens weer
bij! 25

Esther Nederpelt over haar broer: Hij liet zien: het
boeddhaschap zit in jezelf 30

Verpleegkundige Nienke: Bij leven en sterven was Wieger
zeer aanwezig 37

Paula van der Zouw over haar vader: Ik hongerde naar tijd en
ruimte voor afscheid 40

Maurice over zoon Storm: Kereltje, wat maakte jij ons
gelukkig 43

Blouma Jacobs-Raskin: Het was alsof Beppie op het Sjeimes
had gewacht 48

Verpleegkundige Vera Felter: Ik had een grote fout
gemaakt 52

Sandra van der Vlist over haar man: Het laatste stukje is ons
bespaard gebleven 55

- Nico Valkenburg over zijn vader:** Zo'n delier is echt akelig 63
- Anne-Marie Kemperman over haar moeder:** Het was gewoon een prachtige week 67
- Geestelijk verzorger Liesbeth ter Elst:** Mijn betrokkenheid ging hier verder 71
- Ruth Sedney Jap-Ngie over haar zus:** Haar keuze hebben wij te respecteren 74
- Esther over haar stiefmoeder:** In haar laatste levensfase komen wij elkaar nabij 78
- Vrijwilliger terminale thuiszorg Karel van Kesteren:** Dat ik dit heb gedurfd! 84
- Doris over haar man:** Zijn einde verliep precies zoals hij graag wilde 87
- Mario:** Wat doe je als je dochter het liefste van alles wil sterven? 90
- Helena over haar moeder:** Afstand maakte plaats voor nabijheid 95
- Hellen over zoon Len:** Uren heb ik voor de couveuse op liefde gefocust 97
- Verpleegkundige Ruth:** Haar gedwongen overgave heeft me zeer geraakt 101
- Age over zijn broer Jaap:** Wat zou Jaap zelf gekozen hebben? 105
- Anita Stroop:** Bij haar sterven vond ons mam eindelijk vrede 116
- Jopie over haar dochter:** Marianne is gestorven aan een gebroken hart 120
- Verzorgende Dyenne van Aalst-Hendrikse:** Wat houdt haar tegen? 124
- Robin Zuidam over vriend Bert:** Met geen woord sprak hij over de dood 127
- Shakti Birdja over haar zus:** Ik koester de jaren die we samen wél beleefden 132

- Z-verpleegkundige Afina Steller:** Van Jan leerde ik: er zijn is goed genoeg 139
- Ouderenarts Lisette Birkhoff-Pieters:** Bewust afzien van eten en drinken kan een optie zijn 142
- Andrea over haar vader:** Zijn euthanasie zie ik als een gemiste kans 146
- Martha Mensink over haar moeder:** Ik teken ervoor als ik sterf zoals zij 150
- Vijay over zijn oom en goeroe:** Hij zag het als zijn taak mantra's te vertalen 153
- Rob Versteeg over zijn vader:** In grote verwarring door zijn lijden en sterven 158
- Nina over haar oma:** Haar geloof heeft mij tot nadenken gestemd 162
- Vrijwilliger Karel van Kesteren:** De geesteskracht van Kees was zo groot 165
- Jasper over zijn zoontjes:** Doodgaan is een enorm en groots proces 167
- Verpleegkundige Nienke:** Hij vroeg mij zijn euthanasiewens te respecteren 173
- Geestelijk verzorger Foad Acherrat over Bashir, die doodziek in Nederland is gestrand** 176
- Epiloog** 180
- Nawoord door Ruth Cooman-Van Heijningen, verpleegkundige** 189

Dankwoord 191

Geboren worden, opgroeien, ouder worden, sterven. Het is de loop van het leven. Het einde komt, maar hoe? Dit belanghebbende boek gaat over sterven en biedt een indrukwekkend en veelal openhartig inkijkje in de intimiteit van het wederkerige proces van de stervende en zijn of haar naasten. Het zijn echte verhalen, van echte mensen, opgetekend door Korine van Veldhuijsen, die ons meeneemt in de uniciteit, en daarmee diversiteit, van het sterfbed. Stuk voor stuk zijn het verhalen die de grote impact tonen dat een sterfbed heeft op intimi en vaak, zonder dat we dat beseffen, op een veel grotere kring daaromheen.

Als hospicecoördinator ben ik sterven gaan zien als een kostbaar en wezenlijk proces van ieder mens. Sterven is een diep menselijke ervaring die bij het leven hoort. Net als elke andere levensfase is sterven veel minder een beheers- en controleerbaar proces dan we ons zelf graag voorhouden. Sterven is een autonoom proces, waaraan we ons eigenlijk alleen maar kunnen overgeven. Het gebeurt aan ons. Het is naast dat het een uniek en persoonlijk proces is, ook een universeel proces. Het voltrekt zich op een manier die van heel zichtbaar en merkbaar steeds subtieler en verfijnder wordt. Zo verfijnd dat de subtiele bewustzijnservaringen, die mensen kunnen hebben in het zicht van de naderende dood, ons bewust maken van het feit dat sterven ook een wonderbaarlijk en mysterieus proces is. Ik leerde dat als wij het proces van sterven kunnen

respecteren zoals zich dat voltrekt er wezenlijk betekenis is te vinden in deze overgang. Zolang we echter blijven geloven in het maakbare sterven en niet in staat zijn om het uit te houden in het niet-weten, zullen we ons niet kunnen openen voor het nieuwe. Het nieuwe dat zich in het verborgene van deze overgang schuilhoudt en waar ieders verlangen, dwars door de angst heen, naar uitgaat.

Uit representatief landelijk onderzoek uitgevoerd door Trendbox in opdracht van het Landelijk Expertisecentrum Sterven blijkt dat een derde van de Nederlanders angst heeft om te sterven. In de leeftijdscategorie van dertig tot vijftig jaar is dat zelfs de helft. Discussies die publiekelijk worden gevoerd over euthanasie, voltooid leven en hulp bij zelfdoding dragen niet per definitie bij aan vermindering van die angst. Mensen geven aan niet bang te zijn voor de dood maar wel voor het sterven. In onze moderne westerse samenleving is sterven dan ook een onderwerp dat het liefst gemedend wordt. Wij stoppen het nadenken hierover liever weg en vinden het moeilijk om erover te praten. Zelfs met de meest dierbaren om ons heen. Meestal omdat mensen niet weten wat er gebeurt tijdens het stervensproces maar ook omdat we in onze huidige, materialistische georiënteerde samenleving niet meer weten wie wij ten diepste zijn.

Wanneer we ons de vraag stellen Wie ben ik? komen de antwoorden veelal uit de buitenste laag, de persoonlijkheidslaag. Hier identificeren wij ons vooral met de rol of de functie die wij in de buitenwereld spelen. Als wij ons voor de tweede keer de vraag stellen Wie ben ik? dan zijn de antwoorden vaak een omschrijving van onze gedachten en gevoelens. Deze antwoorden komen uit een diepere laag en laten al iets meer zien van wie wij zijn, maar natuurlijk zijn wij meer dan onze gedachten en gevoelens. Als wij ons voor de derde keer de vraag stellen Wie ben ik? keren we nog meer naar binnen en maken wij contact met onszelf op een dieper niveau. Wij ervaren misschien een glimp van wie wij ten diepste zijn. Onszelf deze

vraag te stellen, keer op keer, helpt ons los te komen van de rollen waarmee wij ons in het leven identificeren.

Sterven noodzaakt ons om –alles wat wij dachten te zijn– los te laten. Onze rollen en functies in de buitenwereld en dat wat we als onze waarheid zagen. Datgene waar we houvast aan hadden, het oude, sterft en angst hoort bij dat proces van loslaten. Sterven wordt wel vergeleken met geboren worden. Vroedvrouwen laten zwangere vrouwen hun weeën opvangen door middel van de ademhaling. Zo kunnen we ook omgaan met de angst die vrijkomt bij het sterven. Angst komt in golven en door de werking hiervan te kennen, kunnen we ervoor zorgen dat we niet meegenomen worden door onze angst. En dan, ergens in de tijd, zal blijken dat angst onze bondgenoot is geweest en komt er ruimte vrij voor een diepe ervaring van liefde en vrijheid.

Onbekendheid met wat er gebeurt tijdens het sterven maakt de angst, die op een natuurlijke manier bij het proces hoort, groter. Het zorgt ervoor dat we onvoorbereid zijn als we met ziekte en sterven te maken krijgen. Niet zelden leidt dat tot een hang aan het leven met het blijven doorbehandelen tot gevolg, ook waar dat goed beschouwd geen zin meer heeft, of tot vroegtijdig ingrijpen om het lijden voor te zijn. Keuzes die mensen maken in de laatste levensfase zijn echter hoogstpersoonlijk en een oordeel daarover past niemand. Maar wat zou het mooi zijn als mensen keuzes maken en beslissingen nemen die gebaseerd zijn op inzicht en vertrouwen in plaats van op angst voor aftakeling, kwetsbaarheid en lijden.

Dit boek laat zien dat lang niet alle sterfbedden met ondraaglijk en uitzichtloos lijden gepaard gaan. Uit de opgetekende verhalen blijkt dat het mogelijk is dat mensen toegroeien naar het levenseinde en een menswaardige dood sterven. Tegen de achtergrond van de intense ervaringen klinkt steeds weer het verlangen door om de ander nabij te willen zijn. Ook waar teruggezien wordt op een leven waarvan betrokkenen het ver-

loop graag anders hadden gezien. Ook lezen we over de zuivere intenties waarmee professionals en vrijwilligers zorg verlenen aan het sterfbed. En niet zelden blijkt de manier waarop iemand sterft, te passen bij de unieke eigenheid van de persoon in kwestie. Het blijkt iedere keer weer troostrijk te zijn voor hen die zonder hun dierbare verder gaan.

Korine van Veldhuijsen besteedt terecht veel aandacht aan het 'gewone' sterven. Anders dan de media doen vermoeden, overlijden de meeste Nederlanders (96%) immers op een gewone manier. De individuele verhalen bergen stuk voor stuk een diepe wijsheid in zich en zetten ons aan tot dieper doordenken en doorvoelen. Zo draagt dit boek bij aan verdere bewustwording waar het om sterven en sterfelijkheid gaat. Met de aandacht voor het gewone sterven wil Korine van Veldhuijsen geenszins het stervensproces romantiseren. Loslaten van het aardse leven en alles wat ons leven vertegenwoordigde, kan een ware strijd zijn en ook voor naasten een worsteling. En je zult maar iemand, die jij zo liefhad, moeten missen. We mogen de pijn en het gemis niet bagatelliseren. Deze intieme verhalen van naasten echter, boezemen bovenal ontzag in en respect voor de levensweg van de mens. Dat deze verhalen mogen beïnvloeden en bekrachtigen, is wat ik de lezer toewens, zodat angst kan plaatsmaken voor vertrouwen.

Ineke Koedam

Initiatiefnemer van het Landelijk Expertisecentrum Sterven en auteur van *In het licht van sterven, ervaringen op de grens van leven en dood*.

INLEIDING DOOR KORINE VAN VELDHUIJSEN

Elk sterfbed is uniek, net zoals elk leven volstrekt uniek is: als mij iets duidelijk is geworden in de jaren dat ik over dit onderwerp schrijf, is het dit. De één wordt plotseling uit het bestaan weggerukt, de ander kent een lang ziekbed, soms vol lijden en strijd, soms vol overgave aan wat is, aan God of het Al. Vaak gaan mensen heen en weer tussen deze polen.

De dood is regelmatig onderwerp van gesprek in politiek en media, maar meestal gaat het over euthanasie, over het rekken en strekken van de wet, over mensen die hun leven voltooid achten, niet meer willen lijden of het lijden vóór willen zijn. De praktijk kent echter meer kleur. Neem het sterftecijfer van 2017: bij de Regionale Toetsingscommissies kwamen 6585 meldingen van euthanasie binnen op een sterftecijfer van 150.027 mensen. Dat is 4,4 procent van alle overlijdens in Nederland, een percentage dat jaarlijks toeneemt. Uit deze cijfers valt vooral ook op te maken dat meer dan 95 procent van de mensen een ‘gewone’ of ‘natuurlijke’ dood sterft. Goede informatie over grenzen en mogelijkheden van euthanasie is belangrijk, maar deze eenzijdige aandacht kent ook een gevaar: het beeld kan ontstaan dat alleen het geregisseerde einde tot een waardig en goed sterven leidt. Tegelijkertijd lijkt deze selectieve berichtgeving ervoor te zorgen dat euthanasie en hulp bij zelfdoding steeds ‘normaler’ worden, waar ‘doodgewoon’ eigenlijk toebehoort aan het natuurlijke sterfbed.

Juist ook de normale dood kan als goed en zeer waardig

worden ervaren. Van alle geestelijken, professionals uit de palliatieve zorg, mensen die stervende zijn en hun naastbetrokkenen heb ik dit de afgelopen jaren vernomen. Het komt zeker voor dat het stervensproces akelig verloopt voor de persoon in het sterfbed en hiermee zijn naasten, maar mééstal gebeurt dit mooi en vredig. Het belangrijkste is dat pijn en benauwdheid te dragen zijn, dat er goede palliatieve zorg en begeleiding wordt geboden, en die kennen wij in Nederland, waar velen zich met hart en ziel, professioneel of vrijwillig, inzetten voor terminaal zieke mensen. Deze zorg behelst niet alleen fysieke hulp, maar is ook gericht op mentale, sociale en spirituele ondersteuning: alles dat kan bijdragen aan kwaliteit van leven in dat laatste stuk.

Betekenis achter het stervensproces

Van mijn leraar oosterse wijsbegeerte leerde ik dat de laatste levensfase een kroon op je leven kan zijn. Hierin kan grote betekenis worden gevonden als wij ons weten over te geven aan ons lijden en sterven, als wij weten toe te groeien naar overgave. In dit proces bezien en waarderen wij relaties vaak opnieuw en omarmen zelfs de sterfelijkheid. En juist in dit grote loslaten, waar sterven synoniem voor staat, komt er ruimte vrij voor een diepere ervaring van liefde en vrijheid dan ooit tevoren. Het stervensproces kan als louterend ervaren worden. Misschien niet continu, omdat mensen vaak heen en weer gaan tussen angst en vertrouwen, tussen hoop en vrees, tussen vasthouden en loslaten, maar toch: deze ervaringen van liefde en vrijheid doen zich ook voor.

Met deze bundel wil ik iets naast de huidige berichtgeving zetten, wil ik aandacht schenken aan de uniciteit en hiermee diversiteit van het sterfbed, aan de grote impact die een sterfbed heeft op alle betrokkenen. Aan de intensiteit van het verlies van een naaste. Veel van de verhalen in dit boek laten zien dat (ook) het gewone sterfbed een goede of waardige dood kan inhouden. Hiermee wil ik op geen enkele manier een oor-

deel uitspreken over euthanasie of het zelfgekozen levenseinde. Ik ben ervan overtuigd dat dit hoogstpersoonlijke keuzes zijn, waarin eenieder doet wat hem of haar het beste lijkt onder de omstandigheden. Niemand kan voor een ander bepalen wat juist is. Je zult maar ondraaglijk lijden ervaren en geen enkel licht meer zien. Wat doe je dan (in een land waar euthanasie mogelijk is)? De afgelopen jaren heb ik verschillende mensen ontmoet van wie ik dacht: hoe houd je het vol, hoe weet jij je ziekteproces nog te dragen? Maar steeds wisten en weten deze personen hun grenzen te verleggen. Zeer bewonderenswaardig en inspirerend vind ik dit.

Aandacht voor het mysterie van het sterven

Vanuit een breder perspectief, dat voorbij het individu gaat, wil ik met dit boek ook ruimte vragen voor het mysterie van het stervensproces. Wij weten immers niet wat er gebeurt. Sommigen spreken over deze fase als de winter van ons bestaan. De decemberboom oogt kaal en levenloos, maar in april blijkt dat vanbinnen iets wonderlijks tot stand is gebracht: de boom lijkt zich op te richten, zijn knoppen openen zich en een zee van frisgroene bladeren, ook één voor één uniek, strekt zich uit op zijn takken. Wat zich in deze periode van winterse kaalheid afspeelt, de ogenschijnlijke leegte, weten wij niet precies. Aan de aprilboom is echter te zien dat hij nieuwe energie heeft opgedaan.

Of neem het verhaal van de man en de vlinder. De man zit rustig in zijn tuin als zijn oog op een vlinder valt die zich met veel moeite een weg naar buiten probeert te banen door de piepkleine opening in de cocon. Na anderhalf uur noeste arbeid is de vlinder uitgeput en staakt de activiteiten. De man heeft medelijden, haalt een schaar en knipt de rest van de cocon weg om de vlinder te helpen. Maar tot zijn verbijstering vliegt de vlinder niet weg zoals hij verwachtte. Hij merkt op dat ze een gezwollen lijf en verschrompelde vleugels heeft. Hij wist niet dat de vlinder juist door zich door het kleine gaatje

te wurmen ervoor zorgt dat de levenssappen uit het lijf in de vleugels worden geperst. Dit moeilijke geboorteproces was precies wat de vlinder nodig had.

Stel dat het stervensproces is als de geboorte van de vlinder, als de winterboom. Stel dat alle ervaringen die wij opdoen tijdens dit leven én tijdens het levenseinde, de geboorte naar een nieuwe wereld, nodig zijn om brandstof te vergaren zodat wij op de plek komen die voor ons bestemd is? Schuilt er in de overgave aan het niet-weten, aan het mysterie, wellicht die oneindige liefde en vrijheid? Kunnen pijn en benauwdheid misschien daarom opeens verdwijnen in die laatste dagen van het leven, zoals ik bij mijn opa heb gezien?

Dat de verhalen hoop mogen bieden

Ik hoop van harte dat dit boek hoop biedt aan wie dit wenst, de hoop bijvoorbeeld dat het eigen stervensproces niet hoeft te verlopen zoals het akelige proces dat is waargenomen bij een naaste; de hoop wellicht dat een mens meer kan dragen dan hij denkt; de hoop dat juist in het grote loslaten een belofte schuilt van diepere liefde en vrijheid: hoop én moed. Zodat onze collectieve angst voor de dood, ook de mijne, steeds meer plaatsmaakt voor vertrouwen. Misschien wel het vertrouwen dat er voor ons gezorgd wordt.

AFINA STELLER (1974) Z-VERPLEEGKUNDIGE:

Niemand sprak erover, maar iedereen wist dat Romke ging sterven

In november van 2016 kwam Romke* bij ons op de groep wonen. Een kleine man met een verweerd gezicht, die het liefst buiten rondstruinde. Hij was eind zestig. Tot dan toe had hij begeleid gewoond, maar nu zijn gezondheid minder werd, behoefde hij 24-uurszorg, die wij hem in de instelling voor mensen met een verstandelijke handicap konden bieden. Romke had last van zijn hart. Zijn favoriete plek was het bankje voor het huis, aan de straat. Zodra de zon erop scheen, ging hij hier languit op liggen om een dutje te doen. 's Nachts maakte hij weinig slaapuren.

Als ik nachtdienst had, ging geregeld om 5.00 uur het alarm van de voordeur af. Dan snelde ik in mijn pyjama naar buiten op zoek naar een brandend rood lichtpuntje ter hoogte van het rookhok. Inderdaad, het was Romke, wist ik dan. In het begin zei ik hem: 'Ga lekker even naar bed. Het is pas vijf uur.' 'Nee, ik kan niet meer slapen,' antwoordde hij steevast. Op een gegeven moment pakte ik het anders aan. Als ik hem om vijf uur buiten had signaleerd, kleedde ik me aan en zette ik koffie. 'Nou jongen, als je zin hebt, schenk ik je een bakje in,' fluisterde ik hem dan toe. Ik vond het nogal wat dat hij daar in de kou in het donker zat. Na verloop van tijd kwam hij bij mij zitten en spraken we over koetjes en kalfjes. Hij had veel meegemaakt in zijn leven en dit was hem aan te zien. Als kind was hij samen met zijn vele broers en zussen uit huis geplaatst. Eén broer had weer contact met hem gelegd en bezocht hem gere-

geld. Dit vond Romke heel fijn. De broer vertelde dat Romke als jonge jongen ook al zijn eigen plan trok. Elk kind had z'n taakje, maar hier trok hij zich weinig van aan. Als het hem niet aanstond, fietste hij er vandoor om 's avonds pas weer terug te komen.

Elke vijf minuten een nieuw stokkie

Ook op de groep hield hij het liefst zijn eigen ritme aan. Wij waren blij als wij hem op z'n tijd zover kregen om zich te wassen of douchen. Geregeld vonden wij hem in bed met zijn dagelijkse kloffie nog aan. Ik had een goed contact met hem, vaak wisselden wij even een blik van verstandhouding, zo van: ik heb je door. En dan keek ik in zijn helderblauwe ogen.

Naast roken, liefst elke vijf minuten een nieuw stokkie, had Romke nog een fervente hobby: de kringloopwinkel bezoeken. Eens in de twee weken ging hij hier naartoe. Eén keer kwam hij terug met dozen vol eieren, die hij aan de bewoners wilde slijten. Dit is helaas niet toegestaan. Daarom kochten wij als begeleiders de eieren van hem. Hij was een echte handelman.

Zijn gezondheid ging al snel hard achteruit, zijn lichaam leek op te raken. Steeds vaker lag hij op het bankje voor het huis. Lopen ging almaar moeizamer, hij ademde zwaarder. Wij hadden gemerkt dat hij absoluut niet over de dood wilde praten. Een keer versprak een collega zich, zij zei zoiets als: 'Het komt niet goed met jou.' 'Wat tinkt se wol net,' ging hij hierover tekeer in het Fries. Hij heeft het van boosheid op een lopen gezet, maar bij de eerstvolgende bocht kon hij al niet meer verder. Hij wilde het gewoon niet horen.

Romke gaf aan graag nog een keer naar de kringloop te willen, al was dit eigenlijk te veel voor hem. Een collega regelde een rolstoelbus en daar gingen ze. Met twee schatten kwam hij thuis: een oude tv en een pick-up. De tv kregen wij aan de praat, maar de pick-up niet. Een van de bewoners haastte zich naar een handige overbuurman, maar ook zijn pogingen

mochten niet baten. Het zou te duur worden de pick-up in ere te herstellen.

Als begeleiding besloten wij dat hij niet meer de hele tijd voor het huis op het bankje kon liggen. Dit verplaatsten wij daarom naar het terras, waar Romke door een aantal coniferen uit het zicht van de straat werd gehouden. Ook kon hij zo de tuin in kijken. Het was inmiddels bijna zomer. We haalden zijn kussens en dekbed naar buiten voor warmte en comfort. Al snel liet Romke weten niet meer naar binnen te willen.

Laten we een partytent kopen

Bij koude nachten brachten wij hem een muts en een extra dekbed. Hij sliep er heerlijk. Maar wat als het regende? ‘Laten we een partytent kopen,’ opperde een van de collega’s. Ik wist niet wat ik zag toen ik de volgende dag kwam aanlopen. Romke lag en sliep daar heerlijk. Het was echt zijn plekje. Overdag zat hij er aan tafel, emmertje naast zich voor het spugen. Pakje sigaretten aan de andere kant. Medebewoners die af en aan liepen om even bij hem te zijn of hem iets te eten en drinken te brengen. Eén vrouw die vaak zo moeilijk is voor zichzelf, toonde zich enorm zorgzaam. Geregeld bracht zij hem zijn favoriete drankje karnemelk en sloeg een arm om hem heen. Zo mooi om te zien. Niemand sprak erover, maar iedereen wist dat Romke erg ziek was en ging sterven.

Door onweersbuien was het niet altijd verantwoord om hem buiten te laten slapen. Wij vervingen het bankje daarom door een hoog-laagbed op wielen, zodat wij Romke wanneer het nodig was gemakkelijk naar binnen konden rijden door de terrasdeuren.

’s Nachts kregen wij ondersteuning van de Vrijwillige Palliatieve Thuiszorg. Met de tuindeuren open sliepen zij binnen op de bank. Wij waren natuurlijk ook beschikbaar wanneer nodig. Zo begeleidden wij hem naar het einde. Romke is uiteindelijk in de huiskamer, waar iedereen bij was, overleden. Hij is heel rustig, op natuurlijke wijze, overgegaan. Benauwd is

hij niet geweest, hij kreeg hiertegen morfinepleisters. Over de stang boven zijn bed hadden de begeleiders een laken gedrapeerd voor wat privacy. Ook voor de medeciënten. Iedereen kreeg de tijd om afscheid van Romke te nemen en zelf kreeg hij de gelegenheid om op zijn eigen manier weg te gaan, precies zoals het bij hem paste. Heel bijzonder om mee te maken.

*De naam Romke is een gefingeerde naam